

LÁTOGATÁS AZ ISTENEK SZIGETÉN

GÖMÖRI GYÖRGY

Lassan kilenc éve, hogy a sors különös szeszélye, no meg a saját kalandvágyam lehetővé tették, hogy hosszú hónapokat töltsék Indonéziában — ebből az időből két hét esett Balira. Most újra elővettem a Balival kapcsolatos jegyzeteket, s úgy látom, érdemes őket összefüggő formában elmondanom. Végére is nem mindenki jut el Ázsiába; egészen a legutóbbi időkig kevés turista látogatta meg Balit, csak hírért hallották sokan, mert a világhírű balinéz táncok mellett a szigeten működő aktív tűzhányó is megtette a magáét, hogy a sziget neve belekerüljön az újságokba. Azzal vigasztalom magam, hogy kilenc év Baliban nem nagy idő; s ha történtek is drámai politikai változások, maga a balinéz életforma és kultúra alig változott. S én elsősorban ezekről szeretnék beszélni.

(*Halliburton és halottégetés.*) Ha valaki Európában szóba hozza Bali szigetét, az emberek szeme felcsillan, és hajlékony testű táncosnőkről, egzotikus szépségekről érdeklődnek. Az én első képzetem Baliról azonban Richard Halliburtontól származott, s a halottégetéssel függött össze.

Ez a Halliburton vállalkozó szellemű amerikai fiatalember volt, aki az első világháború után nekivágott a világnak, és pár centtel a zsebében körülutazta. Elményeit a lapok képes vasárnapi mellékletei közzölték; így történhetett az, hogy még nem voltam egészen tízéves, de már tudtam, hogy Baliban nem temetik, hanem égetik a halottakat. Halliburton ugyanis az Istenek Szigetére is eljutott, és leírt egy ilyen szertartást. A balinéz vallás, az ún. Hindu-Bali előírja a rituális halottégetést: ki kell szabadítani a halott lelkét földi börtönéből, hogy magasabb rendű lényben születhessen újjá. A halottégetés sok költséggel jár, ezért a szegényebb családok félreteszik halottaikat, hogy aztán egy nagy szertartás keretében égessék el, egy gazdagabb család máglyáján. Maga a színpompás szertartás két napig tart, roppant halottégető tornyokkal, kasztonként más-más formájú szarkofággal, síppal-dobbal-gamelánnal, rituális táncokkal és egész estét betöltő *wayang* (árnyjáték) előadással. Végül körmenet megy a tengerhez, és a főpap a halottak hamvát a tengerbe szórja.

Halottégetés ugyan a Baliban töltött hetek alatt nem láttam, lát-nivalók hiányáról mégsem panaszkodhatom. Szerencsés időpontban, két piros betűs balinéz ünnep, *Galungan* és *Kuningan* között érkeztem Bali fővárosába, Denpasarba. Ebben az időben a szokottnál gyak-

rabban rendeznek templomi ünnepeket és táncelőadásokat. De mielőtt ezekre terelném a szót, dióhéjban hadd mondjam el, hogyan lett Bali azzá, ami.

(*A Sziget: történelme, vallása.*) A sziget viszonylag kicsi. Területe mindössze kétezer négyzetkilométer, s a lakható terület sokkal több a sziget felénél. Északi részén részben kihalt, részben meg működő vulkánok húzódnak, legmagasabb hegye a Gunung Agung (3142 m). Bali lakosságának túlnyomó többsége a sziget déli partszegélyén él, s ha a külföldi Baliról beszél, tulajdonképpen az Istenek Szigetének erre a részére gondol. Ezen a partszegélyen az éghajlat sokkal kellemesebb, mint Jáván vagy Szumátrán: északról hegyek fogják fel a forró szeleket, s minden oldalról tenger enyhíti a hőséget. Az esős évszak közepén jártam Balin, de alig esett, az időjárás Hawaiiira emlékeztetett — erősen süt a nap, de kicsit mindig hűsít, fűjdogál a szél.

Bali története körülbelül egyidős Jáva történetével. Kezdetben Bali önálló királyság volt, de a. D. 1000 táján Udayana jávai királylányt vett feleségül, s a házasság csakhamar szorosabb kapcsolatokhoz vezetett a két ország között. Ennek köszönhető az 1022 körül bekövetkezett nyelvváltás, amely után az ó-balinéz feliratokat véglegesen kiszorítják az ó-jávai (Kawi) szövegek és feliratok. A nyelvváltás Airangga jávai király uralkodása idején történt, aki testvérét Anak Wungsut küldte királynak a Szigetre. Anak Wungsu sírját Tampaksiring közelében mutogatják; ez a király arról nevezetes, hogy hivatalos nevét lehetetlen egyszerűen kimondani, ugyanis Sri Dharmawangawardhana Marakatapangkajasthanottungadewanak hívták.

A Modjopahit birodalomnak a XVI. század elején bekövetkezett széthullása újabb fordulópontot jelentett Bali történetében. Ezzel a politikai válsággal egyidőben Jáva rohamosan izlamizálódott. A régi valláshoz hű fejedelmek, s velük együtt a jávai arisztokrácia többsége menekülni kényszerült — de nemcsak a nemesség, hanem a nekik dolgozó művészek és mesteremberek is új otthonra találtak az akkor valószínűleg még kevésbé benépesült szigeten. Hosszú ideig Bali maradt a hindu kultúra egyetlen, utolsó mentővárá az indonéz szigetvilágban. 1597-ben egy holland hajós felfedezte Balit és lelkes jelentése nyomán a Keletindiai Társaság is felfigyelt a gazdag kis szigetre, de Bali lakóinak szerencsésük volt, mert különböző okok miatt békében hagyták őket, s három évszázadnak kellett eltelnie, míg a hollandok megkezdheték Bali teljes gyarmatosítását. Erre 1904-ben nyílt alkalom, amikor egy jelentéktelen incidens ürügyén holland katonaság szállt partra Sanurban, és a főváros ellen vonult. Denpasar előtt zajlott le a *puputan*, az a tragikus kimenetelű összecsapás, amelyben elpusztult a balinéz nemesség színe-java, a meghódolás helyett a biztos, de látványos halált választva. (A magyar olvasó Mohácsra vagy Zrínyire asszociál.) Ez a helyállás ismétlődött meg más formában negyvenkét évvel később, amikor Ngurah Rai maroknyi csapata hősi halált halt az indonéz függetlenségért vívott küzdelemben. A függetlenség igénye és védelme éppolyan hagyomány Baliban, mint az ősök tisztelete.

Bali vallása, a „Hindu-Bali” az animizmus, monoteizmus és politeizmus sajátos keveréke. A hindu vallás jávai változata szerint Brahma,

Siva és Visnu nem más, mint az Egyisten, Sanghyang Tunggal három megnyilvánulása. Brahma az istenség teremtő, Siva pusztító és Visnu megtartó formájában. Bali lakói átvették a jávai hindu dogmát, de tovább variálták és bővítették — így lehetséges az, hogy Besakih (Bali hat nemzeti szentélye közül a legnagyobb) Sivának szentelt templom, míg a többi öt magába foglalja a buddhizmus, a démonisztikus animizmus, sőt a napvallás templomait is. Talán nem járunk távol az igazságtól, amikor azt mondjuk, maguk a balinézek sem tudják, hány istenük van és mi az istenek pontos hierarchiája. Innen a *pura* nevű templomok és a kisebb-nagyobb szentélyek fantasztikus, szinte áttekinthetetlen sokasága.

Egy közösségnek legalább három templom dukál: egy a falualapító ősöknek, egy a faluközösségnek és egy a halottaknak. Ezenkívül minden család udvarán találni egy „családi szentélyt”, de nem ritkaság a rizsföldeken, a tengerparton vagy egy-egy dombon álló magányos *pura* sem. A többistenhit ékes bizonyítékaként a legtöbb ház vagy kapu homlokzatát egy kisisten, Bhoma (másnéven a Föld Fia) maszkja díszíti, s a balinéz parasztok alighanem gyakrabban áldoznak Dewa Siri-nek, a rizsföldek és a termékenység szép mellű istennőjének, mint Brahmának vagy Visnunak. A balinézek többsége még ma is vallásos a szó Balin használt értelmében: megtartja az előirt szertartásokat. Vannak jó és vannak rossz istenek, véli a balinéz, mindkettővel jóban kell lenni, ügyelni kell, hogy ki ne hívjuk magunk ellen a rossz szellemek haragját. Különös becsben kell tartani a *Barong*-ot, a csodaállatot, aki le tudja győzni Rangdát, a vérszívó boszorkányok, más szóval *lejak*-ok királynőjét. A legtöbb faluban még ma sincs orvos, a kuruzslók füvekkel, kézrátevással, varázsigékkel gyógyítanak. Néha meglepően eredményes ez a gyógy mód, hiszen ha valaki hisz a *lejak* létezésében, abban is hisz, hogy a javasasszony ki tudja belőle űzni a *lejak*-ot. A balinéz kultúra realista szemléleten alapuló mágikus kultúra.

(*Kakasviadal és majomtánc.*) Denpasarban ismeretlen fogalom a jávai nagyvárosok jellegzetes járműve, a *betja*, azaz bértricikli, a balinézek lenézik ezt a nehéz és egészségtelen kulimunkát. *Betja* helyett itt *dokár* dívik — ez két keréken előre-hátra billegő batár, előtte póniszerű lovacska trappol hámba fogva. Beleülök a *dokár*-ba, s közben a szó eredetén gondolkodom: alighanem az angol *dogcart*-ból származik. S valóban, batárunk menetközben kutyaszán benyomását kelti, mert a hámon apró csengettyűk csilingelnek. *Dokár*-ral visznek a denpasari vasárnap nagy sporteseményére — a kakasviadalra.

A kakasok bambuszból font kalickákban kucorognak, időnként egyik-másik harciasan elkukorítja magát. A közönség egy felül fedett, kétoldalt nyitott porond körül helyezkedik el (ezen a porondon szoktak játszani a gamelán-zenekarok is), törökülésben, vagy padokon szorongva. A kakastulajdonos kalickája mellett guggol, várja az első gongütést, ezután valaki a porond közepén virágáldozatot mutat be az isteneknek. Kakasok ismerkedése következik: a gazdák szembe-sítik egymással a kakasokat. Ha két kakas elég ellenszenvesnek találja egymást, kezdődhet a viadal. Az állat sarkantyújára vékony, hegyes kriszt kötnek (olyan, mint a sebész metszőkése) és míg az „edzők” egy utolsó masszázsszal igyekeznek javítani a kakas erőnlétén, a nézők soraiban kitör a fogadási láz. Pokoli zsvaj, izgatott emberek

hadonásznak, mutogatnak, kiáltoznak: „Fekete, fekete! Zöld, zöld!” — attól függően, melyik kakasra akarnak fogadni. Megkötik a fogadásokat, a zaj elcsendesedik. Összeeresztik a két bajnokot. A tollröpködtető viadal csak néhány percig tart — valamelyik kakas a porondon marad. Néhány ügyetlen, reflexszerű szárnycsapás, és vége. Állatkínzás? Ahogy vesszük. Ez a sport még mindig sokkal humánusabb, mint a bikaviadal, sőt, kevesebb vérontással jár, mint egy több menetes profi bokszmeccs.

Délután: *ketjak* Bonában. Bona jelentéktelen kis falu vagy húsz kilométerre Denpasartól, de mint újonnan szerzett idegenvezetőm, a zengzetes nevű Putu Ngurah Ardika mondja, itt hallani Bali legjobb *ketjak*-kórusát. A *ketjak*, vagy majomtánc, de nevezhetnénk éppen majomszínháznak is, a legkülönösebb műfaj, amit valaha is láttam. Száz-százötven derékgig meztelen férfi ül a földön koncentrikus körökben, a legbelső kör közepén sokágú fáklyafa ég. Az előadás alkonyat után kezdődik. Hirtelen a körök felemelt karok erdejévé nőnek, a kórus elkezd zúgni, nyögni, makogni, a csupasz felsőtestek előre-hátra, jobbra-balra himbálózhatnak, majd a kórus felerősödik és egyetlen szót tagol ritmikusan: *ketjak*, vagyis majom. Mivel a hangsúly a második szótagon van, körülbelül ezt hallani: „ke-tya! ke-tya!” — és megint zúgás, hörgés, sziszegés: „ke-tya! -tya! -tya! -tya!” Rendkívüli hangerővel zúdul rá az emberre, s teljesen lenyűgözi. Maga a cselekmény a *Ramayana* főbb epizódjait stilizálja táncban a fáklyafényes kör közepén, s ha ismerjük magát az eposzt, könnyen felismerhetjük a majomkórusban Rama és Hanuman majomseregét, amelyel Ajuda királya megvívja majd háborúját az óriási Rahvana ellen. A *ketjak*-ról még azt kell megjegyezni, hogy eredetileg rituális transz előidézésére szolgált — a hangorkánál hipnotizált táncosnők izzó parázson tapostak a fájdalom legkisebb jele nélkül! — de mivel ez a rituális tánc a járványok elhárítását célozta, s Balin az utóbbi időben nem volt járvány, így lett a *ketjak*-ból is turistaattrakció.

(*Tampaksiring-Mas.*) Autókirándulás Tampaksiringbe. A szűk műút két oldalán szentélyek, teraszok rizsföldek, integető pucér gyerekek, s fedetlen mellű asszonyok, akik fejükre helyezett tálban gyümölcs- vagy ételáldozatot visznek a közeli templomba. Azt, hogy új faluba értünk, a *pendjor*-ok növekvő számából lehet megállapítani. A *pendjor* hosszú bambuszpózna, amelyet az út szélén állítanak fel, a végét behajlítják, és kókuszlevelekkel díszítik. Olyan a formája, mint egy horgászboté — hal-szemszögből, vízalóli nézetben. Ardika felvilágosít, hogy a *pendjort* az ősök tiszteletére állítják, ez tulajdonképpen a halottak Nirvánához-vezető útját szimbolizálja.

Tampaksiring több dologról nevezetes. Csontfaragóiról, a Tirta Empul nevű állítólag szent fürdőhelyről, s végül arról, hogy itt van Szukarno nyaralója.¹ Először a nyaralót nézzük meg: fehérre meszelt, lakályos vidéki udvarház, domb tetején épült. Lelátni róla a Tirta Empulra. Az utóbbi két gyanús tisztaságú fürdőmedencéből áll, főleg nők a fürdőzők és gyerekek. Ahogy kiszállunk az autóból, megrohannak a csontárusok. „Hagyjátok, nem turista” — próbálja őket leszelelni Ardika, de a csontárusok tudják, hogy Baliban fehér ember csak

¹ Szukarnó volt elnök jelenleg házi őrizetben él Jáván.

turista lehet, még ha beszél is indonézül, s ha turista, akkor van pénze. Nézegetem a faragványokat (anyaguk ökör- vagy bivalycsont); sok az idegen ízlést másoló giccs, de akad néhány igen szép, autentikusnak látszó darab. Nem tudom megállni, hogy ne vegyek egy faragványt, amely Dewa Srit ábrázolja, Visnu mitológiai madarával, a Garuda-griffel. Rendkívül olcsónak találom — később Denpasarban felvilágosítanak, hogy kevesebért is megkaphattam volna. De igazán könyörtelenül csak indonézek tudnak alkudni.

Visszafelé menet megállunk Masban. Covarrubias írta Baliról szóló híres könyvében: „Baliban szinte mindenki művész.” Mas ezt a tételt látszik igazolni. Míg Tampaksiring a csontfaragás, egy másik falu, Ubud, a festők központja, Mas specialitása a fafaragás és az ezüsttárgyak. A szó szoros értelmében művész-falu ez, bár a művészek egyszersmind parasztok. Viszont ötven évvel ezelőtt még jóval több eredeti mű került ki Mas műhelyeiből, mint most. A fafaragó már régen nem kultikus célokra vagy saját gyönyörűségére farag, hanem „piacra” termel. Egyre inkább kiszolgálja az átlagvevő (amerikai, vagy jávai turista) ízlését; az utóbbi időben feltűnően elszaporodtak a sekélyes aktfaragványok. Még így is akad egy-egy mester, aki újszerűen, frissen interpretálja a balinéz mitológia hagyományos témáit — ezek mentik meg Mas művészeinek a becsületét. A fafaragóknál nekem jobban imponálnak a hihetetlen türelmű csontfaragók, akik hónapokig elszöszmötölnek egy-egy bonyolult, barokkosan túlornamentált faragványon.

(*Táncest Denpasarban.*) Táncbemutató a Bali Hotellel szembeni *pendopo*-ban. A díszesen öltözött zenészek a négyoldalt nyitott verandaserű térség két oldalán helyezkednek el, ünnepélyességüket fokozza a színes fejdísz és a fül mellé tűzött frangepáni-szirom. A gamelán-zenekar ezúttal nem teljes — ugyan ki ért a turisták közül a gamelánhoz? Néhány szó a zenekar felépítéséről: legfontosabb hangszer egy fémxilofonszerű ütőhangszer (a *gangsa*, amiből rendszert több is van) és a *kendang* nevű dob, amelynek két fajtája van: hím- és nőnemű. Ezek vezetik a dallamot, illetve intonálják az egyes részek ritmusát: a többi ütős és a gongok úgy viszonylanak az első pár *gangsá*-hoz, mint a szimfonikus zenekarban a hangszerek a két első hegedűhöz. A melódiát néha a *suling* vagy *seruling* néven ismert furulya kezdi, erre csapnak rá a xilofonok, ezt színezik, visszhangozzák, illetve tükrözik a többi hangszerek, úgymint a *kantilan*, a *tjalung*, a *tjengtjeng* és a *reyong*. A balinéz gamelán összehatása különös — a hallgató először belekábul a viharosan dübörgő-vibráló hangzavarba, hogy aztán annál mint nagyobb gyönyörűséggel fedezze fel az első pár *gangsán* zengő dallamot, amelyre visszazengenek a többi fémütősök. Baliban minden valamirevaló falunak, sőt falurésznek van gamelán-együttese, s így a balinéz falu füledt estéi szinte elképzelhetetlenek a távolból sírdogáló vagy csattogó gamelánzene nélkül.

A Bali Hotel előtti előadás egy templomi tánccal kezdődik. Négy ijedt arcocskájú kislány (lehetnek tíz-tizenkét évesek) hajladozik és kering a porondon. Bájosak és hajlékonyak, de tánc közben nem mosolyognak; arcocskájuk inkább ijedt, mint átszellemült. Baliban (ezt már elmagyarázták ismerőseim) az életkor igen fontos tényező,

régebben voltak táncok, amelyeket bizonyos életkoron felül nem volt szabad előadni. Így például a *legong* táncosnőket még ma is a kilenc- és tizennégy éves kislányok közül válogatják össze, ebben a korban a test még elég hajlékony, hogy követni tudja a *legong* rendkívül nehéz mozdulatait. Míg Európában a táncosnők karrierje ritkán kezdődik 16-17 éves koruk előtt, Baliban van, aki ilyenkor már befejezte pályafutását. Ha férjhez megy? Ha nem megy férjhez, akkor is.

A Dzsakartában látott Mario-csoport (ez a legjobb együttes) programjához képest ez a denpasari előadás gyenge, a műsor sablonos, fantáziátlan. Csak a *djauk* villanyoz föl, ezt most látom először. Mint a legtöbb balinéz táncokat, a *djauk*-nak nevezett maszk-táncnak is van meséje: ez a fehérre festett, düllelt szemű, kísértetiesen vigyorgó maszk Ken Arokot, Singhasari királyát jelképezi, aki III. Richardra emlékeztető buzgalommal küzdötte fel magát közönséges banditából királlyá. Nemcsak a táncos arcát fedi maszk — kezén különös szürke kesztyűt visel, a kesztyűt hosszú karom-ujjban végződik. A gamelán idegesen vibrál, a táncos egyszer szinte egy helyben topog, majd hirtelen előreugrik, dühösen toporzékol, hogy aztán megint visszahőköljön. Muzdulatai egyszerre fejeznek ki elszánt-ságot és rémületet, habozást és vakmerőséget. Mennyivel szenvedélyesebb, mennyivel előbb ez a mértéktartó, hűvös jávai klasszikus táncoknál!

(*Romantika és valóság.*) Kirándulás a Bratan-tóhoz. A tó a Denpasarból Singaradjába vezető útméntén fekszik, ezerkétszáz méter magasságban. Napos, derült délután, megállunk a tó felett, a dombtetőn. Egy házból (milyen váratlanul!) Mozart szűrődik ki, s a lefelé kanyargó ösvényt szinte ellepik a sárga szitakötők. Pillanatra úgy érzem, Erdélyben vagyok, vagy Svájcban. A tó derűje klasszikus, vize bizonyára túl hideg a bennszülötteknek; de már a tóparton, mint az áram, megüt a valóság. Egy balinéz anya nagy szakértelemmel tetveszi kislányát.

Baliban a kultúra magas fokával egy elég alacsony technikai civilizáció párosul, s így a kontrasztok még élesebbek, kiirtabbak, mint tesszem azt egy svájci faluban. A civilizációhoz szokott európai embernek a legcsodálatosabb csontfaragvány, a legmegrázóbb gamelánfutám sem pótolhatja a hideg-meleg vizes fürdőszobát. Bármilyen izgalmas élmény is a *ketjak*, a városi ember képtelen megszokni a balinéz földműves gondtalan együttélését az állatvilággal: a szabadon mászkáló, szemétkupacokban turkáló köpcös fekete disznók bizalmaságát, vagy az éjjeleket átvonító kóbor kutyák idétlenséges sokaságát.

Mióta ipari társadalomban élünk, Európában nagyon elterjedt a hamis természetimádat, az egzotikus álromantika. Ha nem is olvasta mindenki Pierre Lotit, vagy a „Van Zanten boldog éveit”-t, a nem fantáziátlan, de önhelyzetén változtatni képtelen kispolgár azzal áltatja magát, hogy ahol még nincs civilizáció, de vannak kókuszpálmák, az élet olyan, mint a paradicsomban. Én inkább gúnyosan használnám a „paradicsomi állapotok” kifejezést. Baliban hirtelen megvilágosodott előttem az a korábban csak sejtett igazság, hogy a civilizáció elől *visszafelé* nincsen út. A kapitalizmus bűneire, az ipari társadalom nyavalyáira Rousseau receptje nem megoldás.

És itt kell szólni Le Majeur mítoszáról. Baliban éltek és élnek eu-

rópai festők, némelyik kap valamit a szigettől, mások adnak a szigetnek. Le Majeur belga festő volt, a harmincas években telepedett meg Baliban, a sanuri tengerparton. Elvett feleségül egy balinéz táncosnót, s épített magának egy házat Sanurban — a ház ma múzeum — s mint a mesében: élt, amíg meg nem halt. Csakhogy Le Majeur ötvenkét éves volt, amikor Balira határozta magát — öregedő, rossz festő, aki a század eleji szecesszió prizmáján át látta a világot, s aki ezzel a meneküléssel talán éppen az ifjúság és a tehetség illúzióját próbálta visszaalkudni. Elettéve bizonyítja, hogy ez nem volt több illúzió. Le Majeur nem követhető példa — de még a nálánál százszor tehetségesebb és sikeresebb Gaugin sem, akinek még megadott a lehetőség, hogy egy nagyszerű festői és emberi kalanddal koronázza meg életét.

(*Pliatani változások.*) Pár napot töltök Ubudban, a festő-faluban, azután áthurcolkodom Pliatanba. Pliatani házigazdával, Suparso-val még Jogjakartában barátkoztam össze — míg én hébe-hóba indonézt és ó-jávait, ő igen lelkiismeretesen angol nyelvet és irodalmat hallgatott a Gadjah Mada egyetemen. Mikor említettem, hogy megyek Baliba, lelkemre kötötte, hogy ne kerüljem el Pliatant. Lehet, hogy csak udvariasságból tette, de rajtavesztett. Olvastam ugyanis Pliatan kitűnő *gong-járól*, vagyis gamelánegyütteséről (ez a zenekar alkotta John Coast 1952-ben világsikert aratott művészcsoportjának a magvát), s elfogadtam a meghívást. Nem mindennapos élménynek kínálkozott néhány nap egy balinéz faluban, ahol még nincs villany, rádió, telefon, viszont mindennap hallgathat az ember gamelán-muzsikát.

A régi balinéz társadalom szigorú kasztrendszerre épült. Mint Indiában, a négy kaszt mindegyikének itt is megvoltak a maga eleve megszabott feladatai: a vallás ápolása, az ország védelme, a kereskedelem, s végül a Szudra-kaszté a három magasabb kaszt szolgálata. Bár a kasztbeli hovatartozást Balin már magából a névből látni (így például csak Brahman-kasztbelit hívhatnak Ida Bagus-nak, kizárólag Kszatriát Tjokordá-nak, vagy Anak Agung-nak stb.), régebben, ha két balinéz találkozott, bemutatkozás helyett az idősebbik megkérdezte: „*Antuh linggé?*” vagyis hol a helyed? hová tartozol? Ez a kérdés megkövetelte a kaszt és az alkaszt pontos megjelölését, az egyenrangúak esetében a falu vagy tartomány pozíciója döntötte el a társadalmi rangsorolást. A balinéz nyelv egyébként mind szerkezetében, mind írásában hasonlít a jávaihoz, s mint a jávait, a balinézt is három szinten, három nyelvi síkon beszélik — van *halus* (előkelő), *sedang* (középrendű) és *kasar* (alacsony) balinéz. Ebben a még ma is érvényes nyelvi hierarchiában a kasztrendszer tükröződik szokatlan élességgel: magasabb kasztbelit csak „előkelő” nyelven lehet megszólítani, míg szolgálival az ember csak „alacsony” nyelven beszélhet, jól lehet ez a nyelvi szint nem durvább vagy alantasabb — tehát nincs meg az a különbség, mint ami mondjuk egy európai nyelvben egy lelkész és egy rakodómunkás kifejezései között fennáll.²

² Ebből a szempontból az indonéz nyelv kialakításának roppant nagy a társadalmi jelentősége, ti. az indonézben nincsenek meg a fent említett nyelvi szintek, s így maga a nyelv struktúrája demokratizál. De itt mindjárt meg kell jegyeznünk, hogy csak az a jávai, illetve balinéz beszél jól indonézül, aki 1945 után végezte iskoláit. Meggondolkoztató tény, hogy mindaddig Jáván és Balin nem voltak meg a demokrácia nyelvi előfeltételei.

— Mit gondolsz — kértem Suparsót —, változtatott az indonéz függetlenség kivívása a kasztrendszeren? Olvastam, hogy azelőtt egy alacsony kasztból származó férfi házassága egy magasabb kasztbeli lánnyal példátlan botránynak számított. Covarubbias szerint az ilyen fiatalok megszöktek a faluból, mert a közösség kivetette, erkölcsileg száműzte őket.

Barátom mosolyog — nem, határozottan más a helyzet. A forradalom felforgatta a régi szokásokat, megváltoztatta a törvényeket. Ma már a fiatalok úgy nőszülnek, ahogy akarnak, s ha a szülők nem veszik jónéven a rangon aluli házasságot, majd megbékélnek az első gyerek után. (Baliban ősi és bevett szokás a lányszöktetés; gyakran előfordul, hogy a szülők csak abból értesülnek lányuk esküvőjéről, hogy az nem megy haza éjszakára.) Bizonyos szokások elévülésére jó példa a fogreszelés. Azelőtt minden házasulandó korban lévő balinéz fiatal metszőfogait leszerelték. A lélekvándorlás-tan értelmében ugyanis megtörténhet, hogy az ember halála után állatban reinkarnálódik, s a derék balinézek fáztak a gondolattól, hogy vaddisznóként vagy kardfogú tigrisként lépjenek újra a földre — inkább alávették magukat a fogreszelés nem éppen kellemes műveletének. (A fogreszelésnek ez az értelme egyébként a mai balinéz tudatban teljesen elmosódott — ma már csak: szokás.)

A fiatalok, mondja Parso, húzódoznak a fogreszeléstől. Az iskolázottabbak kereken nemet mondanak — hallatlan konfliktus ez a szokásait törvényként tisztelő balinéz családban. Mások, mint például egy ismerős fiatalember, aki nemrég nőszült, csak egészen picit reszeltetnek le a fogsorukból, inkább az öregek, mint a szokás kedvéért. Manapság a hajdan természetesnek vett bételrágás is lassan anyókák és öregapók szokása lesz. A pálmalevélbe csomagolt bételtől pirosat köp az ember, s a fiatalok szívesebben rágnak amerikai rágógumit, mint bételt. A szokásnál mérvadóbb a divat.

De térjünk vissza Pliatanhoz. Változott a falu 1950 óta? Szerkezetében alig valamit. A balinéz faluközösség *bandjar*-ba tömörül. Ez olyan önkormányzati szerv, amelyben a falu, illetve falurész minden felnőtt tagja köteles részt venni. A *bandjar* rizsföldjeit a földtelen parasztok művelik, míg a gazdagabb tagok hozzájárulásából jön létre az a pénzalap, amit „falubank”-nak is nevezhetünk; ebből ki-ki szükséglete szerint kölcsönözhet. A *bandjar* segít a tagoknak a házépítésben, a lakodalom, illetve a halottégetés lebonyolításában. Az egyes családok elsőszülöttjei ezen belül különleges jogokat élveznek, hisz az ő szavazatuk dönti el, kit választanak a *bandjar* fejévé, azaz *klian*-ná. Ez, mint a bíró a régi magyar falun, rendszerint a falu legtekintélyesebb és legvagyonosabb embere.

Lehet, hogy ez a faluközösségi rendszer lebegett Szukarnó szeme előtt, amikor a *gotong-rojongot*, az itt szokásos kölcsönös segítséget jelölte meg az „indonéz szocializmus” alapelveként. A baj csak ott van, hogy ez a feudális viszonyok között ideális közösség épp most kezdett el bomlani. „Tíz éve még az ember számíthatott itt mindenkire. Most a falu gazdagabb, de mindenki a saját feje után megy” — mondta kicsit rezignáltan Anak Agung Gdé Mandera, Parso barátoméék bírója, azaz *bandjar*-főnöke. További probléma a népszaporulat. Az ázsiai viszonylatban közepes, de még mindig magas népességnöveke-

désből Bali is kiveszi a részét — tavaly több család kénytelen volt Szumátrára elvándorolni. Igaz, föld nélküli emberek voltak, s Szumátrában kaptak földet, de mégis: senki sem megy el szívesen a szülőfalujából.

Kávét iszunk, s közben átgondolom a hallottakat. Pliatan 4500 lakosa közül körülbelül ezernek nincs földje. Ez azonban nem jelenti azt, hogy nyomorognak (indonéz fogalmak szerint egyáltalán nem), mert egyrészt a *bandjar* földjén dolgoznak, másrészt ipart, mesteriséget tanulnak. Suparso nagybátyja például szabó, apja autóbuszsofőr. Az utóbbi foglalkozás jobban jövedelmez, mint a föld, s bár barátom apja sokat dolgozik, már telik a keresetéből új ház építésére, s van „tehetsége”, hogy egyetemre küldje a fiát. Villany a faluban még nincs, de már négy családnak van autója, vagy fél tucat embernek motorbiciklijé, s biciklire úgyszólván mindenkinek telik. Négy pliatani tanul jávai egyetemen, igen sokan készülnek tanítóképzőbe — a balinéz lányok között újabban divat tanítóképzőbe menni. Az életszínvonal, úgy tűnik, lényegesen magasabb a jávai átlagnál — jobb a föld, dolgozóbbak az emberek, segít az idegenforgalom? Nem tudom; de az emberek itt valahogy elégedetebbek mint Jogjakartában. Ha egyedül Pliatonon múlna, sohasem lenne gazdasági vagy politikai válság Indonéziában.

(*A táncok eredetéről.*) Délután újra meglátogatjuk Anak Agungot, aki rendkívül fontos személyiség Pliatanban, lévén — bandjarfőnöki tisztésén kívül — a *kendang*, vagyis a többnemű dob mestere a helyi gamelánzenekarban, s így gyakorlatilag a zenekar karmestere. Az együttes Anak Agung házának a tornácán próbál — cseng-bong belé az egész udvar. A játékosok kevés kivétellel ugyanazok, akiket John Coast végigutaztatott a világon, de akad köztük olyan is, akit még a hollandok vittek át először Európába, a híres párizsi Gyarmati Kiállításra. A gamelán itt családi hagyomány, apáról fiúra száll: az első fémütöst most Anak Agung felnőtt fia játssza, lendületesen, keményen, pompás ritmusérzékkel.

A próba befejeztével Anak Agungot kérdezgetem a balinéz táncok eredetéről. Nem kétséges, hogy a legtöbb tánc vallási szertartás céljait szolgálta, s hogy Bali tánckulturája összefügg a hindu kultúra itteni évszázados, belterjes művelődésével.

— Biztosan látott már hindu templomot Jáván vagy Balin — mondja Anak Agung, miközben törökülésben elhelyezkedik mellettem. — A hindu művész egyfajta *mudrá*-ban, szimbolikus test- és kéztartásban ábrázolta a hőöket, az isteneket. Az emberek meg kíváncsiak voltak, mit csinálnának, hogyan mozognának az istenek, ha megelevenednének... Az első táncmozdulat tehát a *mudra* meghosszabbítása (gondoljon csak a filmszalagra!) — alighanem ebből a kíváncsiságból lettek a balinéz táncok.

— De erősen hatott rájuk a környezet — teszem hozzá. — Megpróbálták utánozni a természetet. Például a harcias *garis* táncban előforduló ujjreztetést érzésem szerint a *lontar*, a levegőpálma leveleinek rezgése ihlette.

— Lehetséges. Látom, már konyít valamit a táncainkhoz. Igen, a táncokban tovább él egy-egy növényektől, állatoktól ellesett mozzanat. A megfigyelés megannyi csodája. Ismeri a *Barong*-táncot? Nézi az

ember, nézi, és azt mondja: ejnye, ezt már láttam valahol. De hol? Tegnap délután a patakparton. Nem furcsa? A *Barong* a szitakötőt utánozza. Éppen a szitakötőt!

(*Barangolás. A Tjalon Arang.*) A sokféle *Barong* közül itt csak háromról, a jelmezes tánc három főfajtájáról lesz szó. Ezek az ember-barong, az állat-barong és a mitológiai barong. Hogy miért hívják mindet *barong*-nak, nem világos. Az ember-barong két óriásjelmezbe bújtatott szereplő, a Djero Gdé és a Djero Luh énekes, vetélkedő párbeszédéből áll — a nem különösebben világvonzó óriás csúfolódó rigmusokban társalog a még csúfabb óriásnővel. Suparso szerint ez gyereknek való mulatság, olcsó komédiázás — ezek a „barongosok” esténként házról házra járnak, és az út közepén, illetve a ház udvarán játszanak rövidebb-hosszabb ideig, aszerint, hogy mennyit fizetnek.

Az állat-barong szerepe már komolyabb. *Galungan* és *Kuningan* („Karácsony” és „Vízkereszt”) között rögtönzött társulatok járják a falvakat, a falusiak kérésére meg-megállnak, és az állatjelmezbe bújt két táncos eljárja a hagyományos barong-táncot. A táncosokat erősen szűkített gamelánegyüttes kíséri, amelyben a fémütősök mellett az ún. *tjentjeng* dominál (valóban így szól, emelkedő-ereszkedő ritmusban: „tyengtyeng” — „tyengtyeng”). A *barong*-ot kétoldalt hosszan lelógó kóc-szőr borítja, s a jelmezhez aranyos fejdísszel ellátott roppant maszk illik, amely az adott esetben jelképezhet vadkant, tigrist vagy oroszlánt. Helyi hiedelem szerint ez a *barong* szerencsét hoz, távol tartja a háztól a rossz szellemeket.

Marad a harmadik, a „szent” Barong. Ez csak maszkjában különbözik az állat-barongtól: egy kiálló agyarral és iszonyúan düledt szemgolyókkal fölszerelt, valamiképpen mégis kedélyes külsejű csodálatos szörnyállatot jelképez. Ezt valaha az istenek küldték le Balira, azzal az utasítással, hogy pusztítsa el a gonosz Tjalon Arangot. A szájhagyomány szerint volt egyszer Balin egy özvegy, s annak egy gyönyörű leánya. De mivel a nép boszorkánysággal gyanúsította az özvegvet, akit Tjalon Arangnak vagy Rangdának hívtak, lányának nem akadt kérője. Az özvegy erre dühében magához a dülás istennőjéhez, Durgához fordult segítségért — s Durga aszályt bocsátott a földre, járvánnyal sújtotta a népet. Akkor egy szent életű bráhmín elküldte fiát vagy tanítványát, hogy vegye feleségül a boszorkány szépséges leányát. A csel sikerült: a lány segítségével sikerült megszerezni Tjalon Arang mágikus könyvét, és miután a bráhmín visszafelé olvasva elismételte az összes varázsigét, meggyógyultak a betegek, és feltámadtak mind a halottak. Ezután a bráhmín varázsereje segítségével megölte Tjalon Arangot.

Ez az eredeti történet, amely valószínűleg Airlangga király idejéből származik, és az özvegy a király boszorkánysággal gyanúsított anyjával azonos. Ebből alakult ki a Tjalon Arang dráma, amit több estén át játszanak ma is a balinéz falvakban. A dráma modern változata a tabanani Mariónak, a balinéz tánc egyik legkiválóbb mai mesterének köszönhető.

(*Barong-dráma Tabananban.*) Mario változata mindössze tizenöt-husz percig tart, s mivel többórás cselekményanyag van belesűrítve, hallatlanul izgalmas. Ezt a változatot kétszer is láttam, egyszer Dza-

kartában, s másodszer — és ez volt az élményszerűbb — egy szeles decemberi este, Tabananban.

A táncdráma első részében a főszerep egy maszkos táncosnak jut: ő a betegség, a Járvány szimbóluma. A rossz szellemek segítségével elrabol egy csecsemőt, majd megidézi Rangdát, vagyis Tjalon Arangot. Rangda maszkja különösen félelmetes: a Grimm-mesék boszorkánya hozzá képest tetszetős fehérnép. Rangda nyelve hosszan kilóg, szemei kiguvadnak, a hatást csak fokozza hosszú karmú keze és lobogó kóchaja. Balin ő az abszolút gonosz, a vámpírok az ő parancsait hajtják végre.

Egyszerre csak betáncol a Csodabarong. Izgatott zene kíséri, kezdetét veszi a küzdelem a Jó és a Gonosz között. Egy idő után úgy látszik, Rangda az erősebb, a Barong kimerült, fel kell adnia a harcot. Ekkor lépnek közbe a krisztáncosok, a Barong hívei.

Fehér ruhás papok két félmeztelen táncost vezetnek elő. Mindketten láthatóan transzban vannak. Kriszt, maláj tört szorongatnak a kezükben. Rangda sipító fejhangon deklamál, beszél hozzájuk, nem tudni, gúnyosan biztatja-e, vagy átkozza őket. Most az egyik krisztáncos szeme kitágul, artikulálatlan üvöltéssel Rangdára veti magát, és mellbe dőfi. (A gonoszok királynőjét alakító szereplőt jelmeze alatt valamiféle páncél védi, s így a dőfés nem ér testet.) Ekkor a másik táncos veti magát Rangdára és „dőfi át” a Gonoszt. A végén Rangdát már két papnak kell támogatnia, fejről leesik a maszk, alóla idősebb férfi halálsápadt arca tűnik elő. Csakhogy a táncosok még mindig transzban vannak, ha nem dőfhetik „Rangdába”, magukba vágják a tört — s ami az egészben a legmeglepőbb, ilyenkor sebezhetetlenek. Végül az egyik táncos összeesik, kezét csak a legnagyobb erőfeszítéssel lehet lecsavarni a krisz markolatáról. A *Barong* drámája után kezdtem érteni az „ámok” szó jelentését, s azt a különös kettőséget, ami minden malájban megvan: ahogy gyermekded kedvességük a düh hipnotikus rohamaival tud néha párosulni.

(*Ez Bali?*) Ez tehát Bali, ennyit lehet róla mondani egy lélegzetre. Mert ennél sokkal gazdagabb, sokrétűbb kultúrája, amiből én csak ízelítőt kaptam Pliatanban és Tabananban. Bali csudálatosan bonyolult és kifinomult táncai talán nem vesznek el a jövő számára; ha a faluközösség fel is bomlik, lesz, aki megőrzi és folytatja a hagyományt. A balinéz kultúra legértékesebb része, reméljük, átmentődik, túléli az életforma — valószínűleg elkerülhetetlen — pusztulását. Mert az ősi ázsiai életforma ma már pusztulóban van, s egy-két nemzedéken belül az Istenek Szigete is átalakul. Átalakítja a technika, a gépi civilizáció. Én még elmondhatom, hogy láttam valamit az ősi Baliból.